

Др Жика Бујуклић,
ванредни професор Правног факултета
Универзитета у Београду

СВЕТОСАВСКА БЕСЕДА¹

Растко Немањић, син великог жупана Стефана, оснивача лозе Немањића, одлучиће се далеко пре цара Лазара за царство небеско. Оставивши Хумску област коју му је отац поверио на управу, и одрекавши се достојанства удеоног кнеза, упутио се на Свету гору, где се постригао у близини руског манастира Пантелејмона и добио монашко име Сава. Ускоро му се придружи и отац, сада већ монах Симеон, који у дубокој старости науми да са својим сином учини још једно велико прегнуће. Заједничким снагама почеше да подижу Хиландар, што је било не само богоугодно дело већ је истовремено имало посебан политички и културни значај. Својим богатством Немањићи су претходно помагали обнављање многих манастира на Светој гори, а као уздарје добише од византијског цара дозволу да на тој посвећеној земљи и Срби могу да заснују свој духовни дом. Са подизањем Хиландара, Срби се придружују другим православним народима који су ту већ имали манастире: Грци, Руси, Бугари, Грузијци. Симеон је поживео таман толико да види завршетак градње цркве посвећене Вавдењу пресвете Богородице, али је највећи посао тек предстојао.

Он је пао на плећа младог, али отреситог и способног монаха Саве. За обављање службе божије биле су неопходне бројне црквене књиге, правила о животу монаха (тзв. типичи), требало је организовати подучавање младих људи испосничком начину живота, прибавити мноштво светих икона, осликати хиландарске зидове фрескама, итд. Поред тога, Сава је за своје потребе изградио у светогорској престоници Кареји (по нашем Ораховица) испосничку ћелију, у којој

---

¹ Беседа изговорена на прослави Светог Саве на Правном факултету Универзитета у Београду, 27. јануара 2007. године.

је проводио дуго времена у самоћи, најстрожем посту и молитвама, а која ће по слави потом стати уз раме Хиландару. Посветио ју је својме патрону, светом Сави Јерусалимском, великомученику палестинском из IV века, чије је име и сам узео. Сава је монашки живот организовао тако добро да су берићетни плодови убрзо пристигли. Из Србије су похрлили многи младићи жељни да постану браћа хиландарци, и ускоро ће их бити скоро стотину. Богослужења су се обављала на српском, превођене су литургијске књиге на овај језик, а домаћи мајстори и сликари су се придружили грчким и заједнички исклесали и осликали Богородичин храм и њене иконе.

Сава Немањић потом одлази до Цариграда, како би се већ стечена права манастира још једном потврдила златопечатним царским повељама, али и била допуњена новим повластицама и поклонима у виду земљишних поседа и напуштених цркава. Тиме Сава увелико наговештава свој дипломатски дар и умеће да се за нешто избори благом речју и памећу. Потом приступа нормативном послу, за који није био ништа мање даровит. Уобличује правила монашког живота, прво у испосничкој ћелији чији је био ктитор, састављањем Карејског типика, а потом у самом Богородичином манастиру, Хиландарским типиком. Ти документи су нека врста монашких „устава“ који прецизно уређују организацију живота у оваквим заједницама, начин управљања, молитве, исхране, поста, итд. Међутим, уз Хиландарски типик монах Сава додаје и кратак животопис свога оца, текст који ће касније преобликовати у *Житије светог Симеона*, чиме се потврђује и његов списатељски таленат. Овим списом утире пут настанку средњовековне књижевности у Срба. По хиландарским келијама преписују се не само црквена дела, већ и нотни записи, медицински зборници, списи о градитељству, сликању фресака и икона и сл. Тако Хиландар постаје не само центар верског живота српског народа, већ се преко њега и у самој Србији остварује снажан утицај у сфери књижевности, уметности и правног умећа.

Све наведено Сава је постигао а да није стекао ниједно достојанство у монашкој хијерархији. Разлог томе је била његова младост, јер се по канонским правилима тридесета година живота узимала као граница за увођење у звање ђакона, затим јеромонаха, а тек потом се могао калуђер произвести за архимандрита. Ни ту није био повлашћен, па је тек када су му године то допустиле, стекао у Солуну звање архимандрита.

После смрти Стефана Немање (1200), долази до сукоба између браће: Вукан, незадовољан очевим аманетом да га у световној власти замени млађи син Стефан Немањић, покушао је уз помоћ Угара да уклони свог брата, али ће Стефан, уз помоћ бугарског цара, повратити власт у Србији. Међутим, братоубилачки грађански рат тешко је опу-

стошио Србију и оставио дубоког трага у политичкој судбини њихових учесника. Када су се браћа Вукан и Стефан, што милом што силом, привели памети и међусобно измирили, требало је учврстити крхки споразум и обезбедити поштовање задате речи. Зато се одлучише да позову Саву да са моштима њиховог оца дође у Србију и да над њима „спасу отачаство“. Свечана поворка са моштима светог Симеона Мироточивог стиже до Студенице у зиму 1206. године и на том месту га положише у нову гробницу. Ту ће почивати у вековима који долазе.

Пошто је остварио оно због чега је дошао у Србију, Сава је пожелио да се врати у Хиландар. Међутим, Света гора се нашла под влашћу крсташа (укључивањем у тзв. Солунску краљевину), и под наговором своје браће Сава је одустао од намераваног повратка. Он се усредсређује на организовање монашког живота по светогорским узорима у самој Србији. Тада доноси Студенички типик (1208), а њен старешина постаје управо сам архимандрит Сава. Он обнавља порушене манастире и започиње градњу нових (Жича), желећи да процесом христијанизације потисне још увек јаке паганске остатке у веровањима Срба. У својим прегнућима он и овога пута далеко надмашује оно на шта би га обавезивало архимандритско достојанство. Сава свесрдно помаже своје брату у световним пословима на обнови уздрмане државе, поготово у преговорима са суседним владарима.

Међутим, почетком XIII века Србију захвата ковитлац крупних промена у међународним односима, што ће пред српски народ донети нова искушења, у којим је Савина улога била најпресуднија. Византија, на коју су се Немањићи до тада чврсто ослањали, запада у тешку кризу после пада Цариграда и стварања крсташког Латинског царства (1204). Моћна држава на Босфору се распада на неколико делова, од којих су биле највеће две области, које су претендовале да буду њени наследници: Никејско царство и Епирска деспотовина. Пошто је у Никеји боравио васељенски патријарх, то је било пресудно за одлуку архимандрита Саве да управо од њега затражи издвајање српских епископија, које су до тада биле под ингеренцијом Охридске архиепископије. Патријарх је дао позитиван одговор, а са тим се сложио и никејски цар, па је године 1219. званично проглашена њихова аутокефалност. Тиме је створена могућност да се у оквирима православне „васељене“ оснује посебна Српска православна црква. За њеног архиепископа су византијски цар и патријарх поставили Саву Немањића, и одредили да убудуће то могу чинити сами српски епископи, без њихове сагласности. Сава је и овога пута вештом дипломатијом искористио предности које су му ишле на руку и уз суревњивост између делова распарчаног Византијског царства, постигао за српски народ највише што се могло. Пошто је установљен за архиепископа осамостаљене цркве, опет се нашао на

сличном задатку као и у Хиландару, а потом у Студеници. Међутим, сада је требало устројити још већи и сложенији организам него што су скромне монашке заједнице у манастирима. Одговор на тај изазов био је достојан једног Саве Немањића. Он је прионуо на стварање највећег правног кодекса који ће Срби икада имати.

На повратку из Никеје, прикупио је „књиге законске“, богослужбене текстове без којих није могла бити ниједна епископија, као и све друге списе који ће бити сабрани у правном зборнику названом *Номоканон* или на српском језику *Законоправило*. То изричито Сава напомиње у једном од завршних поглавља:

„Појавише се на светлост словенског језика богонадахнуте ове књиге зване Номоканон, јер пре тога беху помрачене облаком мудрости грчког језика. Али сада пак заблисташе, тј. протумачене су и благошћу Божјом јасно сијају, таму незнања одгонећи и све светлошћу разума просвећујући, и од греха избављајући. Сваки пак учитељ, тачније сваки епископ или презвитер или неки други са учитељским чином, ако ове књиге не упозна добро, неће знати ни сам ко је. Али ако проникне у дубину богонадахнутих ових књига, као у огледалу видеће и сам себе какав је и какав треба да буде, а и друге ће познати и научити. Изађе, дакле, на светлост нашег језика овај божански спис“.

Међутим, као што и сам назив овог зборника говори, у њему Сава није сабрао само црквена правила, каноне, већ и световне законе (*nomoi*). Тиме је овај први српски законодавац подарио своје народу норме којима се утемељују правни оквири новоуспостављене краљевине. Србија је то постала нешто раније, проглашењем Стефана Немањића за српског краља 1217. године. Остаће упамћен као „Првовенчани“ (првокрунисани), мада је у српским земљама титула краља постојала и раније, али се односила само на Дукљу и Далмацију. Његова интитулација ће, међутим, обухватати сада све српске земље, изузев Босне, која се већ осамосталила. Добијањем краљевског звања од папе, дотадашњи велики жупан се у постојећој хијерархији држава и хришћанских владара изједначио с осталима, а српској држави је на међународном плану признат суверен статус. Овим су изграђена два чврста темељна стуба Немањићког здања: један световни – краљевски трон, и други духовни – црквени трон. Уз њихову помоћ је српски народ чврсто стао на сопствене ноге, утемељио се међу европске народе и постао равноправни део те културе и цивилизације. Смештени на средокраћи најважнијих путева, Срби су тада представљали, како Сава Немањић лепо рече: „Исток Западу, а запад Истоку“. Додуше, реална економска, политичка и духовна моћ већ одавно нису били обележје римокатоличке Европе, а Царство на Босфору је западало у кризу. Отуда се архиепископ Сава мо-

гао усудити да, по преузимању царских инсигнија од папе, свога брата Стефана крунише у Жичи, и то по православном обреду.

Намеће се једна неминовна историјска паралела. Скоро у исто време када Сава Немањић ствара *Законоправило*, у Енглеској 1215. године настаје *Magna Carta Libertatum*, акт којим се енглеско племство изборило за ограничавање краљеве самовоље и тиме успоставило клицу идеје парламентаризма. Ова повеља је тако постала драгоцен део европске и светске правне баштине. Ипак, њен обим се ограничава на свитак пергамена, чији садржај обухвата углавном обичајноправне норме, изложене без одређене систематизације, а језик на коме је написана био је латински. *Законоправилом* светог Саве, међутим, српски народ добија свеобухватни правни кодекс, исписан на више од осам стотина страница, с нумерисаним главама и поглављима, и то на свом језику. Српски језик тиме постаје официјелни језик дворске канцеларије и свих државних докумената. Преводећи с грчког изворни текст *Номоканона*, Сава га је умногоме мењао и надопуњавао, претварајући га у оригиналну духовну творевину. Он је био уједно и језикословац, јер је морао да обогати књижевним изразима народни говор, а поједине термине је, вероватно, и сам сковао, јер их не затичемо у другим средњовековним списима тога доба. Отуда није ни чудо да се у тако обимном тексту скоро и не могу наћи речи страног порекла, првенствено грчког. У *Законоправилу* „Србин“ је означен као „свој“, за разлику од Ромејца (тј. Византинца), чиме се истиче самосвојност и различитост од оних који су Србима узор, али се тиме опредељују и према свим другим хришћанским народима, поготово православним. Ту самобитност могли су да очувају једино живећи под окриљем своје круне и по законима своје цркве.

Овим монументалним правним спомеником ни у ком случају се не окончава историја средњовековног српског законодавства. Напротив, на темељима које је створио Сава Немањић, надограђују се за нешто више од једног века нова здања, оличена у скраћеној верзији *Синтагме* Матије Властара, затим у тзв. *Јустинијановом закону*, а на његовом врху уздићи ће се Законик Душана Силног. Чак и у његово време, *Законоправило* не престаје да важи, напротив, надопуњује и заокружује оно што није нормирано у другим прописима. Тиме се ствара *Corpus iuris civilis et canonici* српског народа, а његови Јустинијани и Трибонијани биће Сава и Душан.

Састављањем зборника световних и црквених прописа, Сава је следио учење светих отаца по коме између ова два облика власти мора постојати „сагласје“ (на грчком: *symphonia*). Држава се схвата као творевина од бога дата, а круна на владарски главама долази са самога неба. Сава Немањић је добро осетио да то није само теолошка догма, већ императив преживљавања, поготово на овим балкан-

скански ветрометинама. Тек у међусобној повезаности и обједињености, могли су током времена најтежих искушења да опстану и српска црква и српска држава. Као моћни феудални господари, Немањићи су били дародавци огромних земљишних поседа цркви и ктитори најзначајнијих манастира, а за узврат добијају пуну подршку српских архиепископа. Немањићи и њихове породице наћи ће се на фрескама, а неки су проглашени и за свеце (Симеон, Сава, Стефан Дечански). Међутим, о светом Сави ће се већ у средњем веку говорити да је „богоносни учитељ све српске земље и поморске“ (Доментијан), „родитељ краљевства ми и учитељ отачаства нашег“ (краљ Милутин, запис из 1316), или да је изабраник божји који је обновио „не само себе него и сву српску земљу духом светим“ (архиеписком Никодим).

Два стамена „стуба“ на које се ослањала задужбина Немањића издржаће до пада Србије под отоманску власт 1459. године (пад Смедерева). Пред турском најездом урушила се српска држава, племство је побијено или потурчено, али је током вековног турског ропства опстала српска црква. Она је у народу сачувала државно-правну традицију српског народа и свест о његовој самобитности. Патријарси су постали његови предводници, а монаси једини писмени људи. Пред фрескама на којима је представљена лоза Немањића (у Дечанима, Пећкој патријаршији и др.) и многобројне ктиторске представе с ликовима владара, српска неписмена раја тражила је утеху и наду за спасење и веру да ће некада обновити своју државу. На то ће морати да сачекају читавих пет векова.

За њен „васкрс“ изборили су се они сами 1804. године, и били уз то први међу балканским народима којима је то пошло за руком. Тек ће их потом следити Бугари, Грци, Молдавци и др. Тада су Срби морали уништено државно здање да изграде наново. Међу њима се опет изнедрио духовник који ће поћи Савиним стопама – прота Матеја Ненадовић. Он је у свештеној мантији кренуо да помогне војду и храбрим сеоским кнезовима кад се народ морао повести у бој. Али кад је Турчин поклекао, а кубуре и сабље заденуте за појас, требало је прионути дипломатији и стварању нових институција. У том послу прота није могао имати бољи узор од светог Саве. Пишући прве устаничке законе, прихватио се прота Савиног *Зборника*, називајући га погрешно „Крмчија“, називом који је постао уобичајен од времена када су *Законоправило* преузели од Срба други православни народи, прво Бугари, а затим Руси. Ови словенски народи су тада прихватили да живе по његовим одредбама, а светог Саву за свог законодавца. Отуда настаје назив „Крмчија“, од руског „Кормчаја књига“ (књига крмарошка, управљачка), јер ће се само онај који је поштује наћи на правом путу, оном који води до спасења у Христу. Црква је брод који плови ка том циљу, а заповести подарене од Бога су нај-

бољи путоказ, „крма“ која ће свакога спасти од бројних овоземаљских искушења. Овај правни документ је једини средњовековни зборник који се још увек примењује у пракси, пошто Српска православна црква и даље по њему живи и дела.

Свети Сава се прославио међу словенским народима још за живота. Када га је при повратку са једног од многобројних путовања затекла смрт у бугарској престоници Трнову (1235), Бугари нису допуштали да се његови земни остаци пренесу у Србију. Морало је то, по некима, бити учињено кришом, да се не би изазвао гнев народа, који га је заволео и прихватио као свог. По другима, краљ Владислав је, после дужих преговора, мошти свога стрица пренео у Милешеву уз велике свечаности и литију какву не памти српски народ. Када је сахрањен у Милешеви, његов гроб постаје место ходочашћа. Над њим ће се и Твртко Котроманић крунисати (1377) за „краља Срба, Босне и Поморја“, истичући с поносом своје немањићко порекло по женској лози. Међутим, под Турцима мошти светог Саве постају исувише опасне, пошто су својом светошћу окупљале не само Србе, него су духовну утеху и исцељење пружале и следбеницима Алаха, углавном словенског порекла. Чаша се коначно прелила када је српски живаљ у Банату и околним земљама кренуо на Турке уз громогласно позивање на светог Саву, с његовом ликом на борбеним барјацима. Арнаут Синан-паша је одговорио похаром Милешеве и спаљивањем моштију на Врачару (1595), чиме је и сам припомогао да се у народу његова слава још више увећа.

Тада се његов култ не само коначно укоренио, него се почео идејно распростирати и у оним духовним срединама где је православље вековима свођено на омрзнуту јерес. Томе је, зачудо, припомогла управо католичка пропаганда, која је из својих интереса, зарад борбе против Османлија, у то време подстицала свесловенско родољубље и развијала историјска предања Словена, па и кад су они били шизматици. Не чуди отуда појава житија светог Саве на латинском, потресно описивање његовог мучеништва у делима католичких писаца, слављење божје освете над Турцима због тог злодела, истицање идеје да се он прогласи за католичког свеца и сл. Свакако да је то чињено с циљем лакшег превођења Срба у унију. Међутим, у Дубровнику, Приморју, Босни и другим балканским крајевима, почиње се с временом стварати идеја јужнословенског „илиризма“, у коме су средњовековне српске старине, ма колико шизматичке, укључујући и светитељство Саве Немањића, постајале део заједничких „словинских“ осећања. Међутим, када је бројно православно живље учврстило своју самобитност на приморском појасу од Равних Котара до Боке Которске, и када се устоличила Црна Гора као утврђени бедем српства, римска курија је осетила

опасност и одлучно кренула у потирање овог историјског наслеђа, укључујући и култ светог Саве. Почињу га се одрицати и они који су га до недавно уздизали, тако да светосавље остаје оно што је изворно увек и било, симбол постојаности српског народа и симбол његове духовности. Очувао се тај култ међу Србима и у Хазбуршкој монархији, у виду народног празника и школске славе, а његово обавезно светковање уведено је у срцу ослобођене Шумадије тек указима Милоша Обреновића.

Тако нам је својим животом и делом свети Сава оставио у аманет много вредног, дао нам је путоказ куда треба ићи, поставио темеље српског права. Његова дубока вера и продуховљеност, али и мудрост и борбеност када затреба, врлине су које често недостају његовом народу. Када се одрекне светосавља, српски народ поклекне, изгуби се и залута неком од странпутица. Тада је слаб и немоћан, и други му одређују судбину. Међутим, самосвојност је врлина када иза ње стоји нешто што је заиста вредно, а не само испразно позивање на прошлост и минута времена. Свако поколење се мора доказивати испочетка, пред собом и другима, и преиспитивати вредности које поседује народ коме припада, али и други с којима се живи. Сава Немањић је то најбоље знао и умео. По томе нам може бити узор и будуће.